իմաստասիրական ոճիւ իբր հարցմամբ, զի՞նչ է Աստուած, Աստուած է վսեմական եւ ինքնաբուն զոյութիւն...:

ԺԶ. Թղ. 305բ. Վասն երկոտասան կենդանակերպացն, եւ երկոտասան աղբաց, եւ երկոտասան անդամոց տես. եւ եօթն մոլորակաց:

ԺԷ. Թղ. 306բ–308 1. Գրիգորի Մագիստրոսի առ հեղգս յուսումն խմասցից: 2. Նորին այլ եւս ի նոյն, 3. Նորին առ հեղգ աշակերտս յուսումն եւ հպարտս զոլ, 4. Նորին առ որդիս իւր զօրանալ:

Մտֆի Մշակեր

ՎԵՐՈՒԺԱՆ ԵՒ ԻՐ ԳՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾԸ
1884 — 1915

Վարուժան՝ է՛ եղական դէմք մը մեր հայ գրական աշխարհին մէջ, ինչպէս Մոցարտը՝ երաժշտականին:

Տաղանդ մըն է ան հսկայ՝ գեղարուեստորէն ստեղծող: Հակառակ իր կարճատեւ կեանքին, ունեցաւ բեղուն գրական գործունէութիւն մը, ու մինչեւ օրս մէն մի ընթերցողէն հիացմունք մը կը հնձէ:

Այդ կը պարտինք իր քերթողական նուրբ ու բարձր արուեստին, որ յորդեց իր սրտի յուզումները այնքան սրտառուչ եւ զգայացունց սաստկութեամբ:

Վարուժան, ո՛չ միայն բանաստեղծ է — այլ ե՛ւ հանճարեղ նկարիչ, քանդակագործ: Կարծես ան՝ աւելի կը սիրէ վրձին ու դուր գործածել՝ քան գրիչ: Նախ՝ հում նիւթը կը վերուծէ, ու կը համադրէ զայն բանաստեղծութեան եւ արուեստի օրէնքներու համաձայն, ապա կ'ընտրէ բառերը, իր քանդակած շքեղ պատկերներուն պայծառութիւն տալու համար:

Անոր համար է որ իր կտորները վայելուչ են գեղեցկօրէն, ու սրտին խօսող՝ քաղցրօրէն:

Վարուժան երբեք չէ սիրած՝ իր բոցաշունչ հոգիին ապրումները միեւնոյն լարերով հնչեցնել: Ա՛յնքան բազմազան են իր քնարին լարերը՝ որքան իր բանաստեղծական կտորները:

Մէն մի կտոր, կարծես, տարբեր բանաստեղծի մը սրտէն ժայթքեր է՝ լուսաջընցուղ շատրուանի պէս:

Ու ինք՝ գիտակից է այդ մեծութեան:

«Հաճելի է ինծի — ըսեր է իր մէկ բարեկամին գրած նամակին մէջ — միշտ լարերս փոխել, եւ նորոգուիլ արուստիս մէջ»:

Եւ այդ՝ յայտնի է արեւուն շողերուն պէս՝ իր սիրալի ստեղծագործութիւններէն:

Չէ՞ որ Վարուժանի ստեղծագործութիւնը մեր գրականութեան մէջ ամէնէն կատարեալն է ու շքեղը՝ իր գեղարուեստովը եւ լեզուովը:

Վարուժան, ասով, կը մնայ միշտ եղականութիւն մը մեր հայ գրական աշխարհին մէջ, կամ Օշականի որակումով — Գագաթ մը:

* * *

Անցնինք իր կեանքին:

— «Ես ծնած եմ — կ'ըսէ բանաստեղծը — 1884ին Սեբաստիոյ մօտ Բրգնիկ գիւղը՝ ուր աճած է մանկութիւնս, ուռիներու տակ խուր հովանիներու տակ երազկոտ՝ կամ գետեղերքներուն վրայ բաղերուն քարեր նետելով անառակօրէն: Դեռ հազիւ ես թիթեռնիկներ որսալու հասակին մէջ, հայրս պանդխտած է Պոլիս, եւ մայրս ձմեռնային երեկոները՝ թոնրատունը նստած՝ երեւակայութիւնս օրօրած է ենիչերիներու եւ դայլերու պատմութիւններով, երբ Մէյրեմի հովը կու գար բուխերիկին մէջ մերթ ոռնալ եւ մերթ դեւի ձագի մը նման լալ: —

«Գիւղի դպրոցը հազիւ սկսած եմ ժամադիրք կարդալ սորվիլ՝ զիս տարած են Պոլիս 1896ին կոտորածի օրերուն, ուր հայրս արեան սարսափի մէջ փնտռելէ յուսահատ՝ գտած եմ բանտին մէջ այն տխուր օրերուն ստօրէն ամբաստանուած: —

«Երկու տարի յաճախած եմ Սաղըզ Աղճիի Մխիթարեան դպրոցը. յետոյ Քաղաքեղանի վարժարանը՝ ուր երկար տարի պանեկութիւնս երազած է ընդմէջ Մօտայի ծովակին եւ Դուրեանի ոսկրներուն՝ Սկիւտար: Արձակուրդներս ընդհանրապէս անցած են հօրս քովը Խաւեար Խանը, հայ պանդուխտներուն հառաչանքներուն եւ վէրքերուն արոտիւնին տակ ունկնդիր: —

«Հայր Արիստ. Քասգանտիլեան որ նոյն տեսչութեան տեսուչ եղած է Քաղքեղանի վարժարանին, առաջնորդած է մանկական նախաձորձերս՝ սրբազրելով սիրահարական ոտաստանաւորներս եւ յետոյ 1902ին ուղարկած է զիս Վենետիկ, Մուրատ-Ռափայէլեան, բարեւելու համար իր տեղը Ալիշանի նուիրական ճաւիւնը: Մուրատ-Ռափայէլեանի մէջ է որ ճանչցած եմ յեղափոխութեան ոգին, կարդալով Ժ. Ժ. Ռուսոն, Թոլստոյ եւ այլք՝ հաղարումէկ դժուարութեամբ: —

«Եւ հիմա ահաւասիկ երեք տարի է Պելճիքա Կանտի համալսարանն եմ, եւ կը ուսանիմ քաղաքական եւ ընկերային գիտութիւնները»: —(Դանիէլ Վարուժանի Անտիպ Նամակները, Գահիրէ, 1955):

Ահա իր իսկ կողմէ գեղեցկօրէն նկարագրուած իր կեանքի զանազան շրջանները:

Այդ տողերուն մէջ Վարուժան ցայտուն կերպով կու տայ իր մանուկ հոգիին ու նկարագրին առաջին խմորումը: Գիւղական մաքուր մթնոլորտը, տխուր ուռիներու երազկոտ հովանին, կարկաչուն առուակներուն եղերքը, ձմեռնային գիշերներու հէքեաթները, բոլորն իրենց յատուկ ապաւորութիւնը կը թողուն իր զգայուն հոգիին վրայ: Ու դեռ այդ բոլորը իր սրտին լարերուն կու տան գեղեցկութեան թէ հրապոյրի, թշուառութեան թէ խոկումի, տխրութեան թէ սարսուռի զգացումներ:

1896ի կոտորածի ահեղ օրերը Վարուժանի մատղաշ հոգիին առջեւ կը բանան տառապանքի աշխարհ մը, ներշնչումի տեսարան մը, այսպէս ըսելու համար, իր քնարի վրայ արցունքը, վիշտը թրթռացնող նոր լար մը: Նոյն օրերուն է որ կը գաղթէ Պոլիս փնտռելու համար իր սիրելի հայրը արեան սարսափի մէջ, ու կը գտնէ զինք բանտին մէջ՝ ստօրէն ամբաստանուած:

Աւելի ուշ, իր գպրոցական արձակուրդի օրերը կ'անցնէ հօրը քով — Խաւեար Խանը, հոն, ուր պանդուխտները կ'իջեւանէին: Ու Վարուժանի զգայուն հոգին միշտ ունկնդիր կ'ըլլայ անոնց ցաւերուն, տառապանքին, հառաչանքին: Օր մը, Վարուժան, այդ բոլորը գրի պիտի առնէր: — «Զարդը», «Հիւանդ է», «Հօրս բանտին մէջ» այդ սրտաճմլիկ օրերու ապաւորութիւններն են, ու իր մանուկ սրտին՝ ապրումները ազեխարշ:

Ո՞վ կարող է կարդալ այդ կտորները առանց սրտի փղձկումի: — Քար սիրտն անդամ չէ կարող: Հոն, բառերը չէ որ իմաստ մը կամ պատկեր մը կ'արտայայտեն մորմոքի, ցաւի, — այլ այդ բառերու հնչումէն ու սրտի մը հառաչանքի տրոփիւնը:

Վարուժան կ'անցնի 1902ին Վենետիկ. Մուրատ-Ռափայէլեան: Հոն է որ իր մէջ կը հասունցնայ բանաստեղծը: Այդ «Ծաւի Տիկին»ը — Վենետիկ, կարծես, իր ամբողջ պերճութիւնը թափեր է բանաստեղծին սիրտը — արշալոյսի, վերջալոյսի զգլխիչ երանգները, աստղազարդ երեկոներու շքեղութիւնը, խաժ կոհակներու մեղմ նուագը, ճարտարապետական հոյակերտները, դուր ու մուրճի հրաշալի քանդակները, կարճ, գեղարուեստի բոլոր տարրերը՝ զեն ու զարդով:

Ու պարապ տեղ չէ ըսեր Վարուժան, իր մէկ մտերիմին նամակին մէջ — «Թէ ամբողջովին կը զգամ Վենետիկը աղդած է վրս իր գոյներու, ստուերներու եւ լոյսերու յարափոփոխ գոյներով: Քաղաք մը, ուր առանց պատկերի մտածել կարելի չէ»:

1905ին Վարուժանը կը գտնենք Պելճիքայի Կանտ համալսարանը, ուր բացի քաղաքական ճիւղէն, կը հետեւի գրականին: Պելճիքան՝ Վարուժանի մէջ կատարելագործեց բանաստեղծական արուեստը: Հոն, համալսարանի մեծ գրադարանի դռները լայնօրէն բաց դտաւ իր առջեւ, ու կրցաւ իր ընթերցասէր սրտին յագուրդ տալ: Ուսումնասիրեց հեթանոս գեղարուեստը, տեսաւ համամարդկային խեղճութիւնը, ապրեցաւ բանուորներու տառապանքը, նշմարեց բարոյական կեանքը, ու արդէն պատրաստ էր իրեն համար հում նիւթը «Հեթանոս երգեր»երու — գլուխ գործոցին:

Երբ համալսարանի ուսումները աւարտեց 1909ին, անցաւ հայրենի գիւղը իբրեւ ուսուցիչ: Հոն, պարպեց իր գրական հարուստ գանձերը հայ մանուկներու սրտին մէջ: Իր ներքը արթնցաւ դարձեալ մանկական քաղցր յիշատակները, ապրեցաւ չինական կեանքը պարզ, համեստ, լսեց հերկեալ երգը՝ մշակին, ճոնչիւնը՝ ոսկեբարձ սայլերու, զուարթ կանչը՝ հնձուորներու, ուրախ աղմուկը կալերու, ուր պահ մը վերջ պիտի բանդակէր իր անմահ «Հացին Երգը»:

Պոլիս անցաւ 1912ին, ուր վարեց Լու-

© National Library of Armenia

սաւորչի վարժարանի տեսչութիւնը մինչեւ իր մահը՝ որ դիպեցաւ եղեռնի ահեղ օրերուն — 1915ին:

* * *

Գործերէն առաջ խօսք մը իր նկարագրին մասին:

Վարուժան զաւակն է գիւղին: Անկից կ'առնէ իր նկարագրին առաջին գիծը: Հոն է որ իր հայրենի գիւղի գեղեցկութիւնները կ'ըմբոշխնէ, կը տեսնէ գիւղացիին բարքերը պարզունակ, նահապետական սովորութիւնները, ու մանաւանդ կը լսէ մայրենի անոյշ ղողոյցները, հէքեաթները՝ երկար գիշերներու: Վարուժան՝ դեռ փոքր, կ'ապրի իր շատ սիրելի ժողովուրդին առաջին արեան սարսափը, իր հօր բանտը, թշուառութիւնները հօրենական տան, ու հայ պանդուխտներու հառաչանքները սրտապատառ:

Աւելի ուշ կը տեսնէ քաղաքակիրթ երկիրներու հրաշալի գեղեցկութիւնները, ու նոյնքան աղտեղութիւնները: Այնտեղ է որ կը նշմարէ հսկայ գործարաններու գործիքներու խլացուցիչ ժխորին տակ աշխատող բանուորները, ու կը լսէ անոնց աղաղակը կեղեքումի դէմ: Ու աւելին, ականատես կ'ըլլայ անոնց բարոյական համարուած բարքերուն, — եւ իր մէջ կը խորանայ այն հզօր համոզումը՝ թէ համամարդկային են ժողովուրդներու տառապանքները, ընկերական անիրաւութիւնները, բարոյական անկումները:

Ու այդ բոլորը Վարուժանին մէջ կերտեցին նկարագիր մը եփուն:

Վաղը՝ երբ հնչեցնէր իր հզօր քնարը՝ այդ բոլոր ապրումները սրտառուչ՝ մեղ լսելի պիտի ընէր: — Ընդվզում անարդար կեղեքիչներու ու բռնակալներու դէմ, գութ ու սէր՝ տառապեալին, խեղճին, պաշտամունք դէպի հայրենիքի արժէքներուն:

Կարող ենք ըսել չեղաւ բանաստեղծ մը մեր հայ աշխարհին մէջ՝ որ Վարուժանի պէս զարգացեր ու կրեր է միաժամանակ իր մէջ բանաստեղծութեան տիեզերական աշխարհը, եւ մնացեր իր համեստութեան մէջ: Օշականը, որ մերձուստ ճանչցեր էր Վարուժանը, իր վրայ թողուցեր է քաղցր երիտասարդի մը տպաւորութիւնը, ու երբեք Եւրոպան սպառած՝ տղոց ո՛չ յոգնութիւնը ո՛չ անիմաստ մեծութիւնը ցուցնող — այլ իր անձը գաւառացի պարկեշտութեան տակ քօղարկած մէկը:

Եւ այդ համեստութիւնը իրեն խթան եղաւ իր արուեստին մէջ օրէ օր աւելի կատարելագործուելու ու տալու հայրենիքի գրական հարուստ գանձեր:

* * *

Վարուժան, վաղ հասակէն գրական ասպարէզ իջաւ, ու յայտնեց արտակարգօրէն ստեղծող տաղանդ մը: Դեռ գարուն հասակին մէջ էր, երբ տուաւ իր գրական երախայրիքը — «Սարսուռներ»ը 1906ին: Իսկապէս այդ հատորիկը զգայուն սրտի մը սարսուռներ են, ուր՝ երիտասարդ — արդէն ապրեր է մարդերու տառապանքը, ու մտահոգուէր՝ ընկերական անարդարութիւններով, անիրաւութիւններով:

Շքեղ է, ու նաեւ հարուստ այդ հատորիկը իր գեղեցկագիտական տեսակէտէ: Այդ տասնեակ մը կտորներով հաստատեց՝ թէ ինքը ամէն բանէ առաջ բանաստեղծ մըն է, — բանաստեղծ մը՝ զօրեղ ու բոցավառ տաղանդի տէր:

Եթէ ըսենք, «Սարսուռներ»ը բաւ էր արդէն գրական անմահ անուն մը ստեղծելու իրեն — չափազանցած չենք ըլլար:

1909ին մեղի կու տայ իր «Ցեղին Սիրտ»ը, որուն մէջն մի կտորը մեր շքեղ անցեալէն՝ նուիրական մասնիկ մը կը կրէ կամ չունէ մը սրբազան:

Հոդ, Վարուժան, դարձեր է մրրկաշունչ երգիչ մը, ուր ահեղօրէն դաժան կը հնչեցնէ իր հերոսաղարմ ցեղին՝ ո՛րքան եղերական՝ նո՛յնքան հերոսական պատմութիւնը:

Երբ ես կը կարդամ այդ հատորը, ու կը կարդաս դուն, երկուքս ալ կը համակուինք նոյն հայրենասիրական քաղցր չունչով: Վարուժան, որովհետեւ ապրածը կ'երգէ, մեղ զգացնել կու տայ իր հերոս ցեղին փառքը, անցեալի շքեղութիւնները, վշտերը ծո՛վ:

Ու հիմա գինքը լսեցէք, թէ ինչ պատեհ առիթով գրեր է այդ հայաշունչ հատորը: — «1904 – 1907 շրջանին էր, երբ հայութիւնը կը խեղդուէր սուրի եւ սովի մղձաւանջին մէջ ու ես չուզեցի տեղի տալ իմ անհատական ցաւերուս, գրեթէ բռնի լռեցուցի իմ սիրտս, ու նախընտրեցի երգել Ցեղին Սիրտը, որուն բախիւնները կը զգայի իմ մէջս, իմ սեփական արիւնիս խորը: Հայութիւնը կու լար ու կը մռնչէր իմ մէջս...» — (Դանիէլ Վարուժանի Անտիպ Նամակները, Գահիրէ, 1955):

«Հեթանոս Երգեր»ը, այդ գեղարուեստական հրաշալիքը, լոյս կը տեսնէ 1912ին:

Ինքը՝ իր այդ գործի մասին այս կերպ կ'արտայայտուի:

«...Տեսած էի Եւրոպան: Օգտուելով հնդիկներէն մինչեւ Հոմեր եւ Հոմերէն մինչեւ Մեթերլինկ: Հոգիս վրայ բոցի մը լեզուին պէս զգացած էի բանուորներու աղաղակը մէկ կողմէն, ու միւս կողմէն չուայտուած փարթամ ընտանիքներուն: Եւ ահա ասոնք բոլորը՝ սառորդուած յիշողութեանս մէջ եւ միացուցած հին յունական ու հռոմէական կեանքին վերյիշումներուն, յանդգցայ գրել, երբ որ երկիր, իմ գիւղս վերադարձայ «Հեթանոս Երգեր»ը: (Անդ):

Մեր գրականութեան մէջ, կրնանք ըսել, առանց դեղեւելու, չկայ քերթուածներու գիրք մը՝ այնքան դեղարուեստականօրէն դեղեցիկ, ինչպէս Վարուժանին «Հեթանոս Երգեր»ը:

Կտորներ կան հոն, որոնց հրաշալիքէն կը հիասթափուիս, այդպիսի են — մեթենագրեր, Տրտունջք, Վարուժնակիս, Բեգասեթէ կէօթէին, այդ գերման հռչակաւոր բանաստեղծին, Բեգասին հետ համեմատենք Վարուժանինը, կէօթէինը կը հաւասարի ճախող աշակերտի մը շարադրութեան: Կան կտորներ ուր Վարուժան, ինչպէս մեծ Գրիչներ արդէն մատնանշած են, թաթխած է իր ոսկիէ փետուրը տղմին մէջ. այդպիսի են — Արեւելեան Բաղնիք, Ո՞վ Լալագէ, Հարեր: Բանաստեղծութիւնը, ըսած է, Պղատոն — աստուածներու միայն վայել է: Բանաստեղծը, հետեւաբար, իր բարձունքին վրայ միշտ մնալու է: Եթէ արուեստը, ի՛նչ ճիւղի կ'ուզէ պատկանի, չկարողացաւ մարդուն սիրտը ազնուացնել, ու միտքը կրթել — արուեստէ զատ՝ ամէն բան կարելի է որակել զայն: Սակայն թէ ոչ Վարուժանին՝ այդ գիրքը այնպէս կատարեալ է ու շքեղ իր խորքով, իր ձեւով, ինչպէս աշխարհահռչակ Շեքսպիրին «Համլետ»ը: Վարուժան, այդտեղ, իր քերթուածներուն մէն մի բառը, մէն մի խօսքը, մէն մի դարձուածքը գեղարուեստի նուրբ կշիռէն անցուցեր է: Կարճ: — Ովկեան մը գեղեցկութիւն կարող էք գտնել հոն:

Մեծ բանաստեղծին մահէն 6 տարի վերջ, լոյս տեսաւ անմահ «Հացին Երգը»: Վարուժան, հոս, շինականին աշուղը դարձեր է: Կ'երգէ հայրենի հողին գեղեցկութիւնները, ջղուտ մշակին քրտնաթոր վաստակը, ցորեան ծովերը, ոսկեբարձ սայլերու երթը, անդէորդներու հեշտօրօր սուլոցը, ու վերջապէս, միեւնոյն սայլերու ճռռողելէն վերադարձը աղօրիքէն — ոսկին թողած՝ լոյսը առած:

Ու դեռ, մեր հայ գրականութեան ի՜նչ սխրալի գործեր պիտի տար, եթէ դրուժանը անոր թանկ կեանքին վերջ չդնէր: Իր հետ անդարձ չքացան սաղմնային վիճակի մէջ տակաւին «Հացին Երգի»ն առաջին մասին — «Առէֆ կերէֆի» քանի մը կտորները, նոյն հատորին երկրորդ մասին — «Արբէֆ ի Սմանէ»ն բոլորովին, ինչպէս եւ «Հայկական Հոմերագիրքը», ուր մեր շքեղ անցեալէն պիտի վերցնէր հերոսական դրուագներ՝ երգելու հոմերական չունչով՝ հայուն դիւցազնութիւնները անգերազանց, յաղթութիւնները հոյակապ, բանաստեղծութիւններու շարք մը, «Գինիի Երգեր» խորագրի տակ, «Աէֆերը» թէատրոն, ու նաեւ բանաստեղծութեան պիտի վերածէր «Սասման Տունը» ամբողջութեամբ:

Այդ բոլորը պիտի ընէր — որպէս զի իր հայրենիքը՝ իրեն պէս արարած մը ծնած ըլլալուն չզղջար:

Մինթէ հայրենիքը պիտի զղջա՞յ այդ խոստացած հզօր երկերը չտալուն: — Երբեք: Բաւ է իր տասը դարուններուն գրական ճոխ արդասիքը՝ որ իրմով հայրենիքը ամէնուր պարծենար բարձրաձայնատ՝ դարէ դար:

ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ինչպէս որ էին, Դանիէլ Վարուժան, գրեց՝ Յ. Ճ. Սիրունի, Պուքրէշ· 1940:

Դանիէլ Վարուժան, Դպրոցական կեանքը, Անտիպ նամակները, Գրականութիւնը, կազմեց՝ Դերենիկ Ճիզմէճեան, Գահիրէ 1955:

Դանիէլ Վարուժան, Ամբողջական երկեր, կազմեց եւ խմբագրեց Սողոմոն Տարօնցի, Երեւան, 1955:

© National Library of Armenia

Քառորդ Դար Գրականութիւն, Գ. Մխիթարեան, 1946:

Հայ Գրականութիւն, Յակոբ Օշական, 1942:

Դար մը Գրականութիւն Ա. Հար. Մինաս Թէօլէօլեան, 1955:

Ազգային Դէմքեր, Գրագէտ Հայեր, Թ. Հար. Հ. Ս. Երեմեան, Վենետիկ 1931:

Դանիէլ Վարուժան, Գրական Յոլքեր, Վենետիկ, 1950:

ՎԱՐԴՈՒՆԻ

ԾԵԼՎԱՑ — ՇԵԼՎԱՑ

Երուսաղէմ 1836ին Ս. Յակոբի տաճարին յետին սիւնին ծեփերը վար առած ժամանակ Երեւան եկած է արձանագրութիւնս.

«Ի Թուականութեանս Հայոց ՉԼԷ. նուասա ծառայ ամենայն քրիստոնէից Ծալվայ վարդապետս յԱրեւելից եկաք յասուածակոխ քաղաքս Երուսաղէմ, արդեամբք եւ ընչիւք սուրբ Թադաւորին Հայոց Լեւոնի (Բ. 1268—1289) եւ Կաթողիկոսի տեառն Յակոբայ (Կլայեցւոյ † 1286 Դեկտ.) ի սուրբ Յակոբ, եւ զգաւթս սալեցաք, Հրեշտակապետն պարսպեցաք. որք կարդայք սուրբ Թագաւորին եւ իւր զաւակացն յերկար կեանս խնդրեցէք»:

Այսպէս ունին Ա. Տ. Յովհաննէսեան, Ժամանակագրական պատմութիւն Ս. Երուսաղէմի, Երուսաղէմ 1890, էջ 189, եւ Տ. Սաւալանեանց, Պատմ. Երուսաղէմի, անդ, էջ 499:

Այս արձանագրութիւնը, որ սիւնի ծեփերը վար առնելու ժամանակ յայտնաբերուած էր, կ'երեւայ թէ վերատին ծեփուած է, վասն զի չեմ գտներ զայն վանքի արձանագրութիւններու շարքին մէջ, որոնք խնամով ժողված եւ հրատարակած է Մեսրոպ եպ. Նշանեան իբրեւ յաւելուած Սաւալանեանցի Պատմութեան վերջը:

Արձանագրութեանս Ծալուայ անունը Սաւալանեանց ուղած է կարդալ Ծովպաց եւ իմանալ Ծոփք գաւառի Շմաւոն եպիսկոպոսը, որ կը յիշուի 1307ի Սիսի ժողովի մէջ:

Ես կ'առաջարկեմ Ծ գիրը կարդալ Շ եւ ստանալ Շալուայ, անուն մը որ գրուած է նաեւ Շալվայ, Շալէ, Շալուվ ուղղագրութեամբ 1198, 1224, 1240, 1441 տարիներուն. տես Հ. Աճառեան, Հայոց անձնանունների Բառարան, Դ, էջ 101—102 եւ Լ. Խաչիկեան, ԺԵ. Հ. Ձ. Յիշատակարաններ, էջ 533—535, Ս. Օրպէլեան, 399 (1225):

Ստեփանոս Օրբէլեան կը պատմէ թէ 1281ին երբ կը վախճանէր Սմբատ Տարսայիճ ի Դավրէժ, իրեն քով էր «երանելին եւ սուրբ բարուն Շալուէ» (Պատմութիւն նահանգին Սիսական, Թիֆլիս 1910, էջ 420. հմմտ. նաեւ էջ 399 Շալուէ մը, որ կը յիշուի 1225ին): Ինձի կը թուի թէ արձանագրիս Շալուէն, որ 1296ին յԱրեւելից (այն է Դաւրէժէն) Սիս կու գայ եւ Երուսաղէմ կ'երթայ, նոյն անձնաւորութիւն է, զոր յիշեց Օրբէլեան 1282ին:

Հ. Ն. Ա.

ՎԻԵՆՆԱՅԻ ՄԽԻԹ. ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻ Թ. 242Ի ԾԱՂԿՈՂԸ

Թ. 242 Աւետարանը իր 145 մանրանկարներով զարդարած է գիտուններու ուշադրութիւնը:

Զեռագրի նկարագրութիւնը տուած է. Յ. Տաշեան իր Յուցակի մէջ հայերէն եւ գերմաներէն: Ծանօթ է միայն ձեռագրին գրիչը՝ Սիմէոն երէց. կը պակսին ծաղկողի եւ մանրանկարչի անունները, տեղը եւ ժամանակը: Յուցակագիրը ժամանակը կը համարի ԺԴ. դար եւ նկարիչը արուեստին հմուտ յոյն մը:

Նկատմամբ ծաղկողի՝ արուեստագէտը հոգացած է տալ իր անունը Թղ. 216ա թէքի լուսանցազարդի գլխին կնքաձեւ մը ծիղեր ու տակ հագիւ նշմարելի նկարել եւ արձանագրել անոր մէջ ընթերցուածս.

ՉՊԱՊԱՆՈՒՆ ԷՐ(էց) ՅԻՇ(եսջիք):

Առանց կասկածի Պապանուն երէցը ձեռագրին ծաղկողն է, եթէ ոչ նաեւ մանրանկարիչը:

Երէցիս անունը տարօրինակ կը հնչէ մեր ականջին, բայց կրնանք ապացուցանել մեր տարակարծութիւնը նախ թէ գործածական էր Պապանունս մեր նախնիքներու քով. Հ. Աճառեան, Հայոց անձնանունների բառարան, հատոր Դ, էջ 224.

Իբր 1201 Պապանուն հայրապետ, (տես. Պապանուան) Պարիս, Ազգային Մատենադարան, հայ. ձեռագիրներ թ. 178, թղ. 3բ, 255ա:

1275 Պարոն որդի Պապանվան (կեսարացի):

1305 Պապանուն որդի Գրիգոր գրչի (Կաֆա):

Հ. Ն. Ա.

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅ ՄԾԲՆԱՒՈՐԱՑԻՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ

(Շարունակութիւն:)

ՏԻՎՐԻԿ

1. ԳԱՓԱՄԱՃԵԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ (1691?)

Տիւրիկէ կամ Տիվրիկ քաղաքի հնագոյն մշակութային Ընկերութեան անունը առաջին անգամ յիշուած կը գտնենք 1871ին Պոլսոյ Հայրենիք թերթէն, որ կը կոչէ «Գափամաճեան Ընկերութիւն» (Հայրենիք, կ. Պ. 1871 թ. 53): Ժամանակագրօրէն երկրորդ հին յիշատակութիւնը 1888էն է եւ գարձեալ կոչուած «Գափամաճեան Ընկերութիւն» (Հայրենիք, կ. Պ. 1888 թ. 3306): Նոյն յորջորջումը ունի 1905ին Բիւզանդիոնի (1905 թ. 2699) յօդուածագրին քով: Սակայն կան ուրիշ երկու յորջորջումներ եւս՝ մին 1901էն, ուր կը կոչուի «Կրթանուէր Ընկերութիւն» (Մանզումէի էֆֆէնտի, 1901 թիւ 55)՝ եւ երկրորդը՝ 1910էն, ուր կ'անուանուի «Բարեսիրական Ընկերութիւն» (Ազատամարտ, 1910 թ. 185): — Այս երեք յորջորջումներէն ո՞րն է սկզբնականը եւ ճիշդը: — Ըստ մեզ ոչ մին եւ ոչ միւսը: Զի Ընկերութեան հիմնադիրները ո՛չ թէ Գափամաճի (մետաքսագործ) արհեստաւորներ էին, այլ բեռնակիրներ: Թէ ասոնք ի՞նչ անուն տուած էին իրենց հիմնած Ընկերութեան՝ ոչ ոք յիշած է եւ անծանօթ կը մնայ: Յետոյ Տիվրիկէն եկող գափամաճի-արհեստաւորներ բեռնակիրներուն սկսած բարերարական գործը շարունակելով՝ Ընկերութեան անունը դրուած է «Գափամաճեան» Ընկերութիւն:

Ե՞րբ հիմնուած է այս Ընկերութիւնը: — Անստոյգ է նաեւ հիմնադրութեան տարին: Մինչ 1871ին այդ հիմնադրութիւնը 180 տարի առաջ, այսինքն՝ իբր 1691ին տեղի ունեցած կը համարէին (Տե՛ս Հայրենիք, 1871, թ. 53), 1901ին 200 տարուան, այն է՝ 1701ին հիմնուած կը կարծէին (Հմմտ. Մանզումէի էֆֆէնտի, 1901 թ. 55), իսկ Ե. Ռշտունի Հայոց ՌՄԳ թուականին, այսինքն՝ 1754ին (սխալմամբ 1757 տպուած) կը դնէ (Ազատամարտ, 1910 թ. 185): Վերջինս աւելի ճիշդ կը թուի ըլլալ, զի Ռշտունի տեղակ կ'երեւայ Ընկերութեան արձանագրութիւնն (Տե՛ս Ազատամարտ, անդ): Բոլորովին սխալ է սակայն Գրիգոր Նորատունկեանի 1909ին գրածը թէ Պոլսոյ «Գափամաճիներու» գաղթը Տիվրիկէն 60—70 տարի առաջ, այն է՝ 1840—50ին տեղի ունեցած է (Ժամանակ, 1909 թ. 356):

Տեսնենք այժմ թէ ի՛նչ տեղեկութիւն կը տրուի այս Ընկերութեան ծագումի եւ գործի մասին:

Պոլսոյ Հայրենիք սա խորագրին տակ. «Գափամաճեան Ընկերութիւն ի Կ. Պոլիս վասն Տիվրիկի ազգային վարժարանաց, աղքատաց եւ կարեւոր պիտոյից» կը գրէ. «Այս բարենպատակ Ընկերութիւնը 180 տարիներէ հետէ հաստատուած եւ բաւական գումար մը գոյացուցած է, մանաւանդ այս 100 տարւոյ միջոցիս. Գափամաճեան մեծ. Յարութիւն աղայի եւ իւր փոխանորդ Պարտիզպանեան մեծ. կարապետ էֆ.ի եւ բոլոր պատուարժան Գափամաճի արհեստաւորաց ազգայնոց ջանիւք բաւական յառաջացած է: Գափամաճեան բարենպատակ Ընկերութիւնը կը փափաքի յիշեալ նուիրական գումարը իր ազգաշահ նպատակին ծառայեցնել, բայց ափսոս որ Տիվրիկցի ազգայինք իրենց եղած այս ձրի չնորհը չճանչնալով, անոր յարգ ու կարեւորութիւն չէին տուած մինչեւ ցարդ» (Հայրենիք, կ. Պ. 1871 թ. 53):

Ինչպէս կը տեսնուի՝ Տիվրիկի մէջ

© National Library of Armenia